

nego odgrywało też Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, a jako warsztat pracy również Biblioteka Uniwersytecka².

Historycy lwowscy byli zatrudnieni głównie w tutejszych gimnazjach, na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu, w jego bibliotece, w Ossolineum i innych lwowskich bibliotekach, archiwach oraz w drukarniach i wydawnictwach. Niejednokrotnie pracowali w dwóch placówkach jednocześnie i nie rzadko zmieniali pracę.

Z dotychczasowych poszukiwań badawczych autora wynika, że w latach 1860–1918 przez ośrodek lwowski przewinęło się ponad 200 historyków³. Biorąc pod uwagę praktyczne cele niniejszego opracowania, autor pragnie wyjaśnić, co rozumie pod pojęciem: *historyk lwowski (1860–1918)*, nie uzurpując sobie prawa do podania ścisłej definicji. Chodzi o osobę zajmującą się badaniem w zakresie nauk historycznych lub ich popularyzowaniem, na stałe mieszkającą i pracującą we Lwowie co najmniej przez pięć lat i publikującą w tym zakresie minimum trzy opracowania⁴.

Główną treść artykułu stanowią związki historyków lwowskich z książką i biblioteką w zakresie badań i pracy zawodowej. Niejednokrotnie wykonywali oni w jej ramach obowiązki, których badawczym rezultatem były publikacje. W Ossolineum np. zgodnie z wolą fundatora Zakładu Jerzego Maksymiliana Ossolińskiego do obowiązków jego pracowników należało prowadzenie badań i publikowanie w oparciu o jego drukowane i rękopiśmienne zasoby⁵.

² J. Maternicki: *Historiografia polska w latach 1900–1918*. W: *Historia nauki polskiej*, op. cit., s. 620; zob. także, *Historiografia polska XX wieku*. Cz. 1. *Lata 1900–1918*. Wrocław 1982, s. 22–25.

³ Liczbę tę osiągnął autor, korzystając przede wszystkim z dostępnych polskich wydawnictw informacyjnych (m.in. tych wymienionych poniżej w przyp. 5) źródłowych oraz dotychczasowej literatury przedmiotu. Liczba ta w fazie dalszych poszukiwań archiwalnych może ulec zwiększeniu.

⁴ Założony okres pięciu lat wyniknął z analizy życiorysów historyków związanych zawodowo czy badawczo z książką i biblioteką. Badaczy dziejów o powyższych zainteresowaniach mieszkających tylko we Lwowie było 32, co stanowi około 60 procent wszystkich badanych.

⁵ Do niniejszego opracowania autor wykorzystał oprócz literatury przedmiotu szereg słowników, encyklopedii i wiele innych wydawnictw informacyjnych i źródłowych. Należą do nich: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972; *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków–Warszawa 1935–; *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1. Nauki Społeczne z. 1–2. Wrocław 1983–1985; A. Śródka: *Uczni polscy XIX–XX wieku*, Warszawa 1994; *Słownik historyków polskich*. Warszawa 1994; G. Korbut: *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. IV, wyd. powiększone. Warszawa 1931; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 13–16. Warszawa 1970–1979; L. Finkel: *Bibliografia historii polskiej*, cz. 1–3. Lwów 1891–1914 [przedruk fotooffsetowy, t. 1–3. Warszawa 1955]; *Literatura polska. Słownik encyklopedyczny*, t. 1. A–M. Warszawa 1984, t. 2. N–Z. Warszawa 1990; *Słownik biograficzny archiwistów polskich*. Warszawa–Łódź 1988; J. Starnawski: *Sylwetki lwowskich historyków literatury*. Łódź 1997. Informacji zaczerpniętych z powyższych wydawnictw nie od-

Z obliczeń autora wynika, że lista historyków związanych w wyżej rozumiany sposób z książką i biblioteką zawiera 53 nazwiska. Stanowi to około 25 procent całej populacji badaczy i popularyzatorów lwowskich w zakresie tej dziedziny w latach 1860–1918. W ZNiO pracowało ich 26⁶, z tego 11 tylko jako stypendyści. Należy zaznaczyć, że historykami była zdecydowana większość etatowych pracowników biblioteki Ossolineum. I tak prace historyczne publikowali m.in. kurator Zakładu Maurycy Dzieduszycki, wicekurator Antoni Małecki, dyrektorzy August Bielowski, Wojciech Kętrzyński i wicedyrektor Ludwik Bernacki. Sprzyjająca rozwojowi zainteresowań naukowo-badawczych często podkreślana np. przez autorów wspomnień z okresu pobytu na stypendium w Ossolineum jego „naukowa atmosfera”⁷, wykreowała spośród stypendystów wielu znanych i zasłużonych dla nauki i kultury polskiej historyków⁸. W Bibliotece Uniwersyteckiej pracowało 9 historyków, w tym m.in. długoletni jej dyrektor Aleksander Semkowicz i jego zastępca Fryderyk Papée. W innych bibliotekach lwowskich było zatrudnionych 9 badaczy dziejów Polski i powszechnych oraz trzech wykonywało prace bibliotekarskie w archiwach⁹. Dwóch historyków było właści-

notowywano w przypisach. Do powyższego przeglądowego opracowania nie wykorzystano istniejących materiałów archiwalnych i rękopisów bibliotecznych. Znajdują się one we Lwowie, głównie w Bibliotece im. W. Stefanyka i Bibliotece Uniwersyteckiej, w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, ale też w Krakowie w Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece i Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) – Polskiej Akademii Nauk (PAN) oraz Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ).

⁶ Liczba ta nie stanowi jednak połowy badaczy, ponieważ niejednokrotnie zmieniali oni pracę lub pracowali w dwóch placówkach związanych z książką i biblioteką jednocześnie.

⁷ Chodzi tu głównie o *Wspomnienia ossolińskie* S. Lempickiego. Wrocław 1948 i *Pod kopułą Ossolineum* S. Wasylewskiego. Wrocław 1958; zob. też: K. Korzon: *Wojciech Kętrzyński 1838–1918*. Wrocław 1993, s. 267–268 oraz A. Fischer: *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1817–1917*. Lwów 1917 s. 70.

⁸ Spośród objętych niniejszymi badaniami byli m.in.: S. Lempicki, S. Wasylewski, J. Kleiner, E. Kipa, W. Podlacha, B. Pawłowski czy C. Nanke.

⁹ W Bibliotece Fundacji Baworowskich pracowało trzech historyków (H. Schmitt, J. Korzeniowski, Z. Batowski), dwóch było bibliotekarzami Czytelni Akademickiej (W. Semkowicz i S. Wasylewski) oraz po jednym w Bibliotece Pawlikowskich (H. Schmitt), Bibliotece Politechniki Lwowskiej (K. Hartleb), Bibliotece Towarzystwa Archeologicznego Krajowego (A. Schneider) i w Bibliotece Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza (K. Heck). Jeśli chodzi o prace bibliotekarskie w archiwach to wykonywali je we Lwowie A. Czołowski-Sas w Archiwum Miejskim, K. Badecki w Archiwum Akt Dawnych i E. Barwiński, od 1913 r. dyrektor Archiwum Państwowego; zob. m.in. R. Szust: *Działalność naukowa K. Badeckiego w świetle danych Centralnego Archiwum Historycznego we Lwowie*. W: *Lwów – miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków 1995, s. 138, 142.

cielami drukarni, jeden drukarzem, a dwóch posiadało ściśle związki z instytucjami wydawniczymi¹⁰.

Część lwowskich badaczy dziejów wyróżniła się dużymi nieraz prekursorskimi osiągnięciami w pracy bibliotekarskiej (również drukarskiej i wydawniczej), wydatnie przyczyniając się do rozwoju polskiego bibliotekarstwa. Jej plonem niejednokrotnie były liczące się w świecie nauki publikacje.

Z pośród funkcyjnych pracowników Ossolineum kurator (faktycznie w latach 1851–1869) Maurycy Dzieduszycki publikował coroczne „Sprawozdania z czynności Zakładu” w kolejnych rocznikach „Biblioteki Ossolińskich”. Sformułował w nich jego główne zadania jako biblioteki polskiej, przechowującej i pomnażającej zbiory do użytku publicznego¹¹. W 1864 r. wygłosił instrukcję dla pracowników ZNiO, która została opublikowana rok później¹².

Długoletnim (1869–1872, 1882 – do śmierci w 1913) zastępcą kuratora Zakładu był Antoni Małecki, wybitny historyk literatury i badacz dziejów Polski, który zapoczątkował na Uniwersytecie Lwowskim wykłady z historii literatury polskiej w języku polskim (1856). W 1882 r. wydał *Instrukcję dla Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i połączonego z nim Muzeum Lubomirskich*. Określił w niej szczegółowo obowiązki pracowników – od dyrektora do stypendystów i ogłosił regulamin korzystania z czytelni i wypożyczalni Zakładu¹³. Instrukcja przez długie lata była podstawą funkcjonowania tej instytucji. W 1892 r. w 50-lecie pracy naukowej Ossolineum ustanowiło stypendium jego imienia dla pracowników naukowych w dziedzinie literatury i historii Polski w pierwszej kolejności dla zatrudnionych w Zakładzie¹⁴.

Wicedyrektor, a następnie dyrektor (1869–1876) ZNiO August Bielowski był inicjatorem wznowienia, redaktorem i autorem czasopisma Zakładu „Biblioteka Ossolińskich” (1862–1869) oraz nowej jego serii pod tym samym tytułem (1874–1876). Jego dążeniem było obsadzenie uczonymi wszystkich stanowisk biblioteki¹⁵. Jego następcą w latach 1876–1918, mediewista Wojciech Kętrzyński miał duże zasługi w opracowaniu katalogu rzeczowego

¹⁰ Właścicielami drukarni byli W. Łoziński i B. Kalicki, a drukarzem zasłużony demokratą i późniejszy czołowy polski działacz socjalistyczny B. Limanowski. Działalność w liczących się instytucjach wydawniczych rozwinięli T. Pini i E. Romer.

¹¹ Coroczne sprawozdania objęły okres od 1 VII 1860 – 12 X 1868. Szerzej o ossolińskich pracach Dzieduszyckiego zob. np. A. Fischer: op. cit., s. 49, 51–55.

¹² *Instrukcja dla urzędników i służby Zakładu z dnia 19 listopada 1864 r.* „Rocznik Zarządu AU w Krakowie”. Rok 1874. Kraków 1875.

¹³ *Regulamin dla wypożyczania książek*. Lwów 1883.

¹⁴ O sprawowaniu stanowiska wicekuratora przez A. Małeckiego szerzej zob. m.in. A. Fischer, op. cit., s. 65; K. Korzon: *Ludwik Bernacki. Bibliolog i edytor*. Wrocław 1974 s. 89; B. Gubrynowicz: *Antoni Małecki*. Lwów 1920; K. Korzon: *W. Kętrzyński...*, s. 182–186, 205; S. Wasylewski, op. cit., s. 21–25, 27–31, 60–61, 79–80.

¹⁵ O ossolińskiej działalności Bielowskiego zob. np. A. Fischer: op. cit., s. 48–62.

(tzw. „realnego”). Podczas corocznych podróży służbowych, np. po ziemiach zaboru pruskiego (skąd pochodził) i zagranicą, tworzył liczne kopie dzieł z bibliotek i archiwów dla Zakładu m.in. jako materiały do *Monumenta Poloniae Historica*. Owocem długoletniej pracy nad rękopisami Ossolineum stało się opublikowanie ich katalogu¹⁶. Był on również autorem pięciu prac z zakresu dziejów Ossolineum i takich zasłużonych dla niego postaci jak J.M. Ossoliński i A. Bielowski, w tym najcenniejszą pozycję stanowi pierwsza monografia Zakładu¹⁷.

Długoletnim (1876–1907) kustoszem Ossolineum był Aleksander Hirschberg, historyk czasów nowożytnych, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu. W r. akad. 1875/1876 rozpoczął tu pierwsze wykłady z historii Polski w języku polskim. Przyjmując jako wzorzec katalog Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) opracował ogólne zasady katalogu działowego Biblioteki Ossolineum (1880), kierując jego organizacją. Z kolei jego następcą (1907–1918), a wcześniej długoletni skryptor i zastępca, historyk literatury Bronisław Czarnik przeciwstawił się w Zakładzie tendencjom do gromadzenia tylko poloników, stąd Ossolineum zawdzięcza mu znaczną ilość dzieł z zakresu literatury i historii powszechnej. Był prekursorem powstania oficjalnych ośrodków informacji bibliograficzno-naukowej, czego plon stanowiła obszerna kartoteka. Napisał również dwie prace poświęcone dziejom wybitnych postaci Ossolineum: J.M. Ossolińskiemu i A. Bielowskiemu¹⁸. Skryptor literacki Piotr Kantecki (1876–1882) porządkował w Zakładzie m.in. Archiwum Mniszchów, o którym następnie napisał. Był on również autorem opracowania o autografach ZNiO, podobnie jak biografii historyka i pisarza Karola Szajnochy, bliskiego współpracownika, a później zastępcy kustosza w pałacu „pod Kopułą”¹⁹.

Z Biblioteki Uniwersyteckiej na największą uwagę zasługuje czterech jej pracowników, z których dwóch publikowało w związku z wykonywaną pracą bibliotekarską. Pierwszy to Eugeniusz Barwiński. Skatalogował on wszyst-

¹⁶ W. Kętrzyński: *Katalog rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, t. 1–3. Lwów 1881–1898.

¹⁷ Tamże, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*. Lwów 1894. Najszerzej o ossolińskiej pracy W. Kętrzyńskiego traktuje K. Korzon: W. Kętrzyński: op. cit.; zob. też m.in. A. Fischer: op. cit., s. 65–66; J. Trzynadłowski: *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817–1967*. Wrocław 1967, s. 91–103; S. Lempicki: op. cit., s. 19–20; H. Keferstein, W. Żurawska: *Bibliotekarska działalność Wojciecha Kętrzyńskiego*. „Rocznik Olsztyński” 1968, s. 79–111.

¹⁸ B. Czarnik: *Ossoliński i katedra języka i literatury na Uniwersytecie Lwowskim*. „Pamiętnik Literacki” 1902; tamże, *Mianowanie Bielowskiego skryptorem w Zakładzie Ossolińskich*. „Pamiętnik Literacki” 1912, s. 322–328.

¹⁹ P. Kantecki: *Z autografów ZNiO*. W: *Szkice i opowiadania*. Poznań 1883; tamże, *Żywoć Karola Szajnochy*. W: *Dzieła Karola Szajnochy*, t. X. Warszawa 1878, s. 239–426.

kie 214 inkunabuły Biblioteki, a następnie w 1912 r. wyniki pracy ogłosił drukiem. *Katalog...* ten był jednym z cenniejszych ówczesnych polskich dzieł z zakresu księgoznawstwa historycznego. Zdaniem J. Wadowskiego stanowił on pierwszą – w zakresie polskich opracowań inkunabulistycznych – nowoczesną publikację katalogową²⁰. Wraz z pracownikiem Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali, Isaac'em Collijnem, wybitnym znawcą inkunabułów, zbadał biblioteki lwowskie pod względem zawartości w nich inkunabułów. Natomiast drugi z publikujących w zakresie księgoznawstwa pracownik lwowskiej biblioteki uniwersyteckiej to historyk sztuki Zygmunt Batowski. Opracowywał on jej czasopisma i w 1913 r. wydał *Katalog czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie*.

Duże zasługi dla polskiego bibliotekarstwa wniósł długoletni dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej (1892–1912), mediewista Aleksander Semkowicz. Wprowadził on wypożyczenia międzybiblioteczne oraz przeprowadził budowę nowego gmachu Biblioteki, której otwarcie nastąpiło w 1905 r. Wziął on istotny udział w pracach nad przygotowaniem bibliografii czasopism w zbiorach polskich XIX wieku. Opracował również *Katalog polskich podręczników XV–XVI w.* Jego zastępca, badacz dziejów Polski XV–XVI wieku – Fryderyk Papée wprowadził do bibliotekarstwa polskiego metodę przesygnowania zbiorów według „*numerus currens*”, w związku z kierowaną przez siebie przeprowadzką zbiorów do nowego budynku. Za te m.in. zasługi został mianowany dyrektorem BJ po Karolu Estreicherze²¹.

Ważne osiągnięcia w pracy zawodowej mieli również historycy zatrudnieni w innych lwowskich instytucjach związanych z książką i biblioteką. Badacz historii Polski XVIII i XIX wieku – Henryk Schmitt ułożył regulamin dla mającej powstać fundacji bibliotecznej Baworowskich (1861), a historyk literatury Józef Korzeniowski uporządkował tę bibliotekę i publicznie ją w 1905 r. udostępnił²². Natomiast spore osiągnięcia na polu drukarstwa, miał historyk obyczajów w Polsce XVI–XVII wieku, powieściopisarz i redaktor Władysław Łoziński. Był on przez 36 lat właścicielem liczą-

²⁰ J. Wadowski: „*Exlibris*”. *Czasopismo księgoznawcze i bibliofilskie*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, s. 231; A. Kamiński: *Eugeniusz Barwiński. Historyk, bibliotekarz i archiwista (1874–1947)*. „Archeion” 1959, s. 95–115 i bibliografia jego prac s. 116–121.

²¹ Szerzej o m.in. lwowskich osiągnięciach bibliotekarskich F. Papée zob. E. Kuntze: *Fryderyk Papée jako bibliotekarz*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich. Referaty*. Warszawa 1936 oraz W. Hahn: *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego II. 1898/9–1909/10*. Lwów 1912, s. 661–662.

²² O pracy H. Schmitta w Bibliotece Baworowskich zob. m.in.: A. Artymiak: *Lwówianin Henryk Schmitt. Spiskowiec, powstaniec, bibliotekarz, publicysta, historyk, organizator szkolnictwa*. Jędrzejów 1939, m.in. s. 114. O związkach J. Korzeniowskiego z biblioteką fundacji Baworowskich zob. W. Hahn: *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1894/1895–1909/1910*, s. 662.

cej się drukarni, tłoczącej m.in. „Gazetę Lwowską”, „Przewodnik Naukowy i Literacki” oraz prace uczonych lwowskich np. historyków Balzera i Barwińskiego. Tłoczyła też druki dla namiestnictwa²³. Zgromadził on znaczną bibliotekę i w 1897 r. wydał własnym nakładem i drukiem – *Katalog zbiorów Władysława Łozińskiego we Lwowie*.

W zakresie działalności edytorskiej zasłużyło się dwóch lwowskich historyków. Badacz dziejów literatury Tadeusz Pini był inicjatorem założenia we Lwowie Towarzystwa Wydawniczego Pisarzy Polskich dla ochrony praw autorskich (1908)²⁴. Słynny geograf, kartograf, ale też autor ważnych prac geograficzno-historycznych Eugeniusz Romer położył duże zasługi dla rozwoju polskiego przemysłu wydawniczego głównie w zakresie kartografii. Działalność tę rozpoczął w omawianym okresie. W 1916 r. został prezesem Rady Nadzorczej świeżo powstałej spółdzielni wydawniczej pn. „Książnica Polska” Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie.

Poza publikacjami stanowiącymi rezultat pracy zawodowej w bibliotekach czy archiwach, historycy lwowscy, szczególnie ci nie związani ściśle zawodowo z książką i biblioteką, prowadzili badania księgoznawcze. Zwykle opracowania z tego zakresu stanowiły dalszy plan ich głównych zainteresowań badawczych. Można jednak wyróżnić historyków, których tego typu badania odgrywały znaczącą rolę w całokształcie ich naukowych zainteresowań. Do nich na pewno należy zaliczyć: E. Barwińskiego, L. Bernackiego, Ludwika Finkla, Franciszka Godebskiego, Wiktora Hahna, Bogdana Janusza, Władysława Podlachę i Władysława Wisłockiego, a w mniejszym stopniu – Franciszka Jaworskiego, W. Kętrzyńskiego czy Antoniego Schneidra²⁵.

W zakresie badań księgoznawczych do końca XIX wieku przeważały o istotnym znaczeniu *prace bibliograficzne*. Natomiast pierwsze dwudziestolecie XX wieku było okresem rozwoju polskiego księgoznawstwa historycznego. Ówczesne zainteresowania w tej dyscyplinie koncentrowały się głównie na inkunabulach i wczesnych drukach²⁶.

Z opracowań bibliograficznych na szczególną uwagę zasługują prace historyka czasów nowożytnych i bibliografa L. Finkla oraz historyka literatury i także bibliografa W. Hahna. Profesor Uniwersytetu Lwowskiego Ludwik Finkel zasłynął opracowaniem *Bibliografii Historii Polski*. Była to pierwsza polska prawie kompletna bibliografia historyczna o szerokim zasięgu chronologicznym. Pracował nad nią ze współpracownikami w latach 1878–1914.

²³ O drukarni W. Łozińskiego zob. A.W. Bober: *Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie*. Lwów 1926, s. 14.

²⁴ J. Suchodolska: *Tadeusz Pini (1872–1937)*. „Pamiętnik Literacki” 1962, z. 3–4, s. 88.

²⁵ Nazwiska te podano na podstawie obliczeń autora, w których wziął on pod uwagę statystykę ich publikacji jak i ich znaczenie w badaniach poszczególnych dyscyplin bibliotekoznawczych w Polsce.

²⁶ J. Wadowski: op. cit., s. 231–232.

Objęła materiał źródłowy i literaturę naukową za okres od początku dziejów Polski do 1815 r. w pracach opublikowanych do 1900 r. w liczbie 34 305 pozycji. Zdaniem Józefa Korpały bibliografia Finkla to najpoważniejsze dzieło w zakresie bibliografii specjalnej w Polsce końca XIX i początków XX wieku. Odegrała ona znaczącą rolę jako pomocnicze narzędzie w rozwoju polskiej historiografii²⁷. Bibliografia Finkla wzbudziła duże zainteresowanie w polskich i obcych kołach naukowych, o czym świadczą liczne recenzje²⁸.

Zasłużonym teoretykiem i praktykiem bibliografii był Wiktor Hahn. Jako pierwszy w Polsce doszedł do przekonania, że podstawą rozwoju nauk humanistycznych powinna być metodycznie opracowana bibliografia specjalna uwzględniająca zawartość czasopism²⁹. Sam też zamierzał wydać retrospektywną bibliografię filologii klasycznej. Przedsięwzięciu temu przeszkodziła I wojna światowa. Fragmenty zdążył jednak opublikować, podobnie jak szereg innych ważnych opracowań bibliograficznych poświęconych m.in. Juliuszowi Słowackiemu³⁰. Od początku naukowych zainteresowań wieszczem rozpoczął Hahn metodyczne zbieranie o nim całościowej, zwłaszcza bieżącej bibliografii. Omawiał szczegółowo nawet drobne pozycje poświęcone Słowackiemu na łamach „Kwartalnika Historycznego” (od 1902 r.)³¹. Według P. Grzegorzcyka była to pierwsza na dużą skalę bieżąca adnotowana dokumentacja polskiego autorstwa³². W. Hahn był pierwszym wykładowcą bibliografii i bibliotekarstwa na polskich uniwersytetach. Na lwowskiej Wszechnicy w letnim semestrze r. akad. 1917/1918 odbył wykłady z *Zakresu i zadań bibliografii*. Wykłady z innych bibliotekoznawczych przedmiotów rozpoczął już w początkach Rzeczypospolitej Odrodzonej³³. Należy również zaznaczyć, że bibliografię traktował Hahn jako podstawę badań naukowych. Wyrazem tych poglądów był już jego referat wygłoszony na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie (1900) pt. *Najważniejsze dezy-*

²⁷ J. Korpała: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969, s. 169; zob. też: T. Modelski: *Ludwik Finkel. Zarys biograficzny*. Lwów 1932.

²⁸ Zamieszczono je w takich czasopismach jak m.in.: „Kijevskaja Starina” 1893, s. 173–176; „Kwartalnik Historyczny” 1893, s. 67 pióra F. Konecznego; 1907, s. 441–446 autorstwa A. Brücknera, „Manuel de Bibliographie Generale” 1897, s. 429; „Książka” 1907, s. 421–422 opracowana przez H. Ułaszyna i in.

²⁹ P. Grzegorzcyk: *Wiktor Hahn 1871–1959*. „Roczniki Biblioteczne” 1960, s. 281. O pracy W. Hahna na polu bibliografii zob. też S. Fita: *Wiktor Hahn – bibliograf i historyk literatury*. „Roczniki Humanistyczne” 1975, z. 1, s. 5–67.

³⁰ Np. bibliografia historii greckiej i rzymskiej za r. 1900 zestawiona w „Kwartalniku Historycznym”. O wadze tych problemów w działalności W. Hahna świadczy opinia P. Grzegorzcyka „Dwie główne pasje były motorami całego jego życia: bibliografia i Słowacki” zob. P. Grzegorzcyk, op. cit., s. 281.

³¹ Tamże, s. 288.

³² Tamże.

³³ M. Ambros: *Wiktor Hahn (1871–1959)*. „Przegląd Biblioteczny” 1960, s. 149–159.

deraty w sprawie badań nad literaturą humanistyczną w Polsce. Postulował w nim gromadzenie i opracowywanie bibliografii z zakresu tej dziedziny. Sam te postulaty wcielał w życie.

Znaczące dla rozwoju polskiej bibliografii były też prace E. Barwińskiego, E. Romera, L. Bernackiego, Bronisława Gubrynowicza, A. Hirschberga, Wilhelma Bruchnalskiego i Kornelego Hecka. Eugeniusz Barwiński opracowywał w „Kwartalniku Historycznym” przeglądy bibliografii historii polskiej w latach 1902–1914 i 1916–1918, bibliografii historii powszechnej (1905–1913). W zakresie zestawień bibliografii historii polskiej i powszechnej rozpoczął Barwiński nowy okres „Kwartalnika”. Do tej pory zamieszczano przeglądy literatury historii polskiej i obcej z komentarzami opracowywane przez wybitnych historyków głównie lwowskich. W osobie E. Barwińskiego „Kwartalnik Historyczny” przeszedł na czystą bibliografię historii Polski i powszechnej³⁴.

Eugeniusz Romer to m.in. autor pierwszej bibliografii fizjografii ziem polskich za lata 1891–1905³⁵. Podjął też współpracę z międzynarodową bibliografią geograficzną „Bibliotheca Geographica” (1891–1912), na prośbę jej redakcji, której dostarczył materiały polskie za lata 1891–1894. Według Kazimierza Maślankiewicza prace bibliograficzne E. Romera posiadają pierwszorzędne znaczenie dla historii nauki w Polsce. Przez wiele lat stanowiły dużą pomoc dla wszystkich fizjografów. Miały one charakter prekursorcki i stały się wzorem dla późniejszych opracowań³⁶. Ludwik Bernacki zestawił bibliografię *Historii poezji polskiej XVII–XVIII w.*³⁷ Historyk literatury B. Gubrynowicz podał obszerne i ściśle zestawienie bibliograficzne powieści polskiej w okresie do 1795 r., zwracając szczególną uwagę na życie i działalność najwybitniejszych polskich pisarzy ery nowożytnej³⁸. A. Hirschberg z okazji 50-lecia powstania listopadowego opublikował *Bibliografię powstania narodu polskiego z r. 1830–1831*, opracowaną wspólnie z gronem studentów historii³⁹. Jak twierdzi J. Korpała: „prawdopodobnie w kręgu jego oddziaływania zrodziła się idea bibliografii historii polskiej” zrealizowana

³⁴ Dopóki nie zaczęto drukować bibliografii historii polskiej w postaci osobnych dodatków do „Kwartalnika Historycznego”; zob. A. Kamiński, op. cit., s. 103.

³⁵ E. Romer: *Spis prac odnoszących się do fizjografii ziem polskich za lata 1891–1895*. „Kosmos” 1897 i odbitka (odb.) do za lata 1903–1905. (Dod. do 31 t. „Kosmosu” i odb.).

³⁶ K. Maślankiewicz: *Eugeniusz Romer jako bibliograf*. „Czasopismo Geograficzne” 1955, z. 1–2, s. 195–200.

³⁷ L. Bernacki: *Historia poezji polskiej XVII–XVIII w.* Lwów 1911.

³⁸ B. Gubrynowicz: *Rozwój powieści w Polsce. Powieść do połowy XVIII stulecia. Dzieje literatury pięknej w Polsce. Cz. 2.* Kraków 1918.

³⁹ A. Hirschberg wydał ją przy *Zbiorze pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830–1831*. Lwów 1882.

później przez L. Finkla⁴⁰. Na uwagę zasługują również dwa opracowania bibliograficzne historyka literatury W. Bruchnalskiego i uprawiającego tę samą dyscyplinę K. Hecka. Pierwsze zawiera bibliografię mariologii polskiej, a drugie bibliografię polską z 1881 r. na tle porównawczym⁴¹.

Dużym rezonans w galicyjskim środowisku naukowym odbiły się dwie recenzje historyków lwowskich *Bibliografii Polskiej* Karola Estreichera. Krytyczna recenzja historyka literatury i oświaty, kustosa w Bibliotece Ossolineum Władysława Wisłockiego pierwszego zeszytu tejże bibliografii (1870) przychylnie została przyjęta i wysoko oceniona przez samego autora. Dzięki poparciu Estreichera cztery lata później Wisłocki otrzymał stanowisko kustosa BJ⁴². Charakterystyki i naukowej oceny dzieła Estreichera na tle historycznym z punktu widzenia humanisty podjął się w 1893 r. historyk literatury Zdzisław Hordyński⁴³. Zwrócił m.in. uwagę na wartość umieszczonych w niej spisów bibliograficznych, nie znanych w innych bibliografiach zagranicznych. Podniósł on pozytywną ocenę tego dzieła, zainteresowanie a nawet zdumienie uczonych polskich i zagranicznych. Podkreślił ściśle naukową wartość dzieła Estreichera, pełniejszego i lepiej opracowanego niż w innych bibliografiach.

Drugą księgoznawczą dyscypliną, w badaniach której zasłużyli się historycy lwowscy była szeroko pojęta *historia książki*. Zawiera się w niej również historia bibliotek, ruchu wydawniczego i księgarstwa. W zakresie dziejów książki (a badania z tej dyscypliny należały po r. 1900 do głównych w księgoznawstwie nie tylko lwowskim) na uwagę zasługują szczególnie trzy prace. Pierwsza opracowana i wydana już pod koniec omawianego okresu to księgoznawcza monografia historyka literatury Ludwika Bernackiego pt. *Pierwsza książka polska*. W dziele tym zastosował on krytyczne metody badawcze, dając początek ogromnego rozwoju polskich badań księgoznaw-

⁴⁰ J. Korpała: op. cit., s. 196.

⁴¹ W. Bruchnalski: *Bibliografia mariologii polskiej od wynalezienia sztuki drukarskiej do r. 1902*. W: *Księga pamiątkowa mariańska...* 1905; K. Heck: *Bibliografia polska z r. 1881 w porównaniu z czeską, węgierską i rosyjską*. „Przewodnik Naukowo-Literacki” 1882.

⁴² W. Wisłocki: *Uwagi nad pierwszym zeszytem Bibliografii pana Karola Estreichera*. Lwów 1870.

⁴³ Z. Hordyński: *Obraz piśmiennictwa polskiego XV–XIX wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1893 i odb.; zob. J. Korpała: op. cit., s. 167–168. Na uwagę zasługuje również inne opracowanie Z. Hordyńskiego: *Biblioteka*. W: L. Finkel, S. Starzyński: op. cit., s. 358–373, stanowiący rozdział tej książki poświęcony funkcjonowaniu biblioteki uniwersyteckiej i jej wyższym pracownikom w latach 1869–1894. Autorem trzeciej recenzji *Bibliografii...* K. Estreichera autorstwa historyka lwowskiego był Julian Kołaczkowski: *Uwagi nad Bibliografią Polską K. Estreichera*. „Czas” 1872 nr 18, a w numerach 20–21 tego zasłużonego, krakowskiego dziennika ukazało się „Wyjaśnienie” K. Estreichera.

czych⁴⁴. Zidentyfikował i podał chronologię fragmentów modlitewnika *Raj duszny*. Ujawnił również źródła wszystkich modlitw, ustalając miejsce i datę wydania na r. 1514 i drukarnię Floriana Unglera. Bernacki udowodnił istnienie nie zachowanych sześciu wydań książki i ustalił pochodzenie tekstów. Na uwagę zasługuje również fakt, że po raz pierwszy od czasów Joachima Lelewela zastosował on metodę analizy typograficznej w bibliologii⁴⁵.

Na początku XX wieku epokowe znaczenie dla badań z dziejów miniatorstwa i iluminatorstwa polskiej średniowiecznej książki rękopiśmiennej miały opracowania historyka sztuki Władysława Podlacha. Otrzymał on od Ossolineum propozycję opracowania dziejów średniowiecznego malarstwa polskiego w wydawnictwie zbiorowym. Miało ono stanowić dodatek do dopiero co ukończonego przekładu podręcznika H. Macfalla pod red. Jana Kasprowicza⁴⁶. Niezbędne było tu włączenie do rozważań przede wszystkim iluminatorstwa jako najwcześniejszych przejawów twórczości malarskiej w Polsce. Wykorzystał on z autopsji oryginalne zabytki znajdujące się we Wrocławiu, Krakowie, Poznaniu, Gnieźnie, Płocku, Sandomierzu, Warszawie, Wilanowie i Kijowie. Owocem kilkuletnich badań było pierwsze polskie systematyczne opracowanie najstarszych utworów średniowiecznego malarstwa polskiego, reprezentowanego głównie w postaci iluminowanych ksiąg liturgicznych⁴⁷. Praca ta ukazała się tylko w trzech początkowych zeszytach, tuż przed wybuchem I wojny światowej, która przeszkodziła kontynuacji tego istotnego przedsięwzięcia. Powyższe zeszyty objęły okres od XII do XIV wieku. Stanowią one przykład wzorowego ujęcia przedmiotu na szerokim tle studiów porównawczych⁴⁸. Na uwagę zasługuje również opracowanie, ukazujące miniatorstwo polskie w następnym dwustuleciu od połowy XIV do połowy XVI wieku wydane podczas I wojny światowej⁴⁹. Była to początkowa faza badań prof. W. Podlacha nad polskim miniatorstwem. Począwszy od 1916 r. opracowywał on kolejne monografie najważniejszych zabytków rękopiśmiennych w Polsce⁵⁰. Z publikacji dotyczących historii bibliotek, oprócz wcześniej wymienionych prac o Ossolineum pióra m.in. W. Kętrzyń-

⁴⁴ J. Wadowski: op. cit., s. 237.

⁴⁵ Zob. np. K. Korzon: *A. Bernacki...*, s. 147 i następne.

⁴⁶ Z. Hornung: *Władysław Podlacha 1875–1951*. W: *Księga ku czci Władysława Podlacha*. Wrocław 1957, s. 8.

⁴⁷ *Historia malarstwa polskiego*. Red. T. Pini. Cz. I: *Malarstwo średniowieczne* napisał W. Podlacha z. 1: 1913, z. 2–3: 1914 (razem do s. 120).

⁴⁸ Z. Hornung: op. cit., s. 9.

⁴⁹ W. Podlacha: *Rozwój miniatury w Polsce w latach 1350–1550*. Lwów 1916. O kilku innych opracowaniach W. Podlacha z zakresu miniatorstwa i bibliografii bieżącej historii powszechnej zob. W[incenty] Podlacha: *Bibliografia prac Władysława Podlacha*. W: *Księga ku czci...* s. 23–27.

⁵⁰ Zob. K. Piwocki: *Władysław Podlacha. Wspomnienie pośmiertne*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1952 nr 1, s. 75.

skiego, B. Czarnika czy P. Kanteckiego zasługują dwa opracowania W. Kętrzyńskiego poświęcone lwowskiej bibliotece Wiktora Baworowskiego i rogałińskiej bibliotece Raczyńskich. Podobnie jak charakterystyka m.in. zachowanych po Janie III Sobieskim książek i rękopisów, dokonana przez w jednej osobie praktykującego inżyniera kolei oraz historyka sztuki i przemysłu Juliana Kołaczkowskiego⁵¹.

Z zakresu historii księgarstwa lwowskiego autorem trzech prac był Władysław Łoziński⁵². Natomiast obraz ruchu wydawniczego na ziemiach polskich i zagranicą w latach 1794–1914 dał Eugeniusz Romer⁵³.

Istotne znaczenie dla rozwoju polskiego księgoznawstwa miały publikacje z zakresu szeroko pojętego *bibliotekarstwa i bibliofilstwa*, głównie współczesnego. Największe zasługi na tym polu położyli: polsko-ukraiński archeolog, etnolog i bibliofil B. Janusz⁵⁴ oraz popularyzator historii (szczególnie Lwowa), dziennikarz i kolekcjoner książek F. Jaworski.

Bohdan Janusz na zjeździe bibliotekarzy w 1910 r. wysunął postulat utworzenia towarzystwa bibliotekarzy i bibliofilów polskich oraz koordynacji działań ruchu bibliotecznego w Polsce na wzór państw zachodnich⁵⁵. Był razem z Franciszkiem Biesiadeckim twórcą pierwszego polskiego rocznika bibliofilskiego „Exlibris”. Według J. Wadowskiego powstanie „Exlibrisu” należy wiązać z klimatem kulturalnym Lwowa w pierwszym dwudziestolecu XX wieku⁵⁶. Rozwój badań nad dziejami kultury polskiej rozszerzył zainteresowania historią książki poza gronem uczonych. Echa krakowskiej działalności Wypiańskiego i Towarzystwa Sztuki Stosowanej wprowadziły w centrum uwagi kulturalnego Lwowa zagadnienia współczesnej grafiki książkowej. Ze sprawą tą wiązało się pośrednio znacznie częstsze wydawanie druków bibliofilskich oraz rosnąca popularność bibliotecznym znaków własnościowych. Lwowscy graficy byli wówczas twórcami wielu exlibrisów. Janusz był redaktorem dwóch pierwszych lwowskich zeszytów „Exlibrisu” (1917 i 1918), zamieszczając tam ważne, programowe artykuły nt. exlibrisów, pre-

⁵¹ W. Kętrzyński: *Biblioteka Wiktora Baworowskiego we Lwowie*. „Teki Konserwatorska” 1892, s. 40–48 i odb.; tamże, *Biblioteka hrabiów Raczyńskich w Rogalińcu*. W: Sprawozdanie ZNiO. 1905 s. 33–55 i odb. Lwów 1906; J. Kołaczkowski: *Pamiętki po Janie Sobieskim*. Lwów 1883. Recenzję tej pracy i o jej odzwieciu społecznym, zob. „Przewodnik Bibliograficzny” 1883 s. 77.

⁵² Na uwagę zasługują głównie: *Księgarstwo lwowskie*. „Kwartalnik Historyczny” 1890 i wydane pośmiertnie – *Księgarstwo lwowskie XVI i XVII w.* „Przegląd Księgarski” 1933, s. 182–184.

⁵³ E. Romer: *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*. Warszawa 1916, tabl. XV–XVI.

⁵⁴ Na temat pochodzenia i zasług B. Janusza dla kultury polskiej i ukraińskiej zob. Ł. Charewiczowa: *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. Lwów 1938, s. 157–169.

⁵⁵ B. Janusz: *Zjazd bibliotekarzy*. „Na Ziemi Naszej” 1910 nr 6.

⁵⁶ J. Wadowski: op. cit., s. 232.

cyzując m.in. definicję tego znaku własnościowego książki⁵⁷. Również autor szeregu artykułów w cyklu „Zbiory polskie” głównie o prywatnych księgozbiorach lwowskich m.in. Franciszka Jaworskiego.

Dwa istotne opracowania nt. dziejów lwowskich exlibrisów opublikował Franciszek Jaworski. W oparciu o dzieło Wittyga *Exlibrisy bibliotek polskich* (Kraków 1901) i znajomość zbiorów G. Pawlikowskiego, B. Wysłoucha, W. Baworowskiego, A. Batowskiego zebrał wiele exlibrisów z XVII–XIX wieku, podając jednocześnie przyczynki do historii lwowskich bibliotek⁵⁸. W redagowanym m.in. przez siebie tygodniku – „Na Ziemi Naszej” zamieścił szereg wspomnień i notatek o zbieraczach i bibliofilach lwowskich⁵⁹.

Stosunkowo duża ilość prac obejmuje *zagadnienia lwowskie*, sporo opracowań – co naturalne – dotyczy Ossolineum⁶⁰. Wiele jest prac nt. innych lwowskich księżnic (przede wszystkim Biblioteki Uniwersyteckiej). Natomiast pośród materiałów m.in. źródłowych na szczególną uwagę zasługują tzw. Teki Schneidra, szczególnie ze względu na dane o bibliotekach, bibliografii, czasopismach, drukarniach i drukach, mapach Lwowa, Krakowa i innych galicyjskich ośrodków⁶¹. Na polu lwowskiego księgoznawstwa zarówno historycznego, jak i współczesnego wyróżnili się przede wszystkim: w zakresie badań Wojciech Kętrzyński, Wilhelm Bruchnalski, Eugeniusz Barwiński, Władysław Łoziński, a w zakresie jego popularyzacji – Franciszek Jaworski, Bohdan Janusz i Antoni Schneider.

Na podkreślenie zasługuje również fakt, że niektórzy z charakteryzowanych historyków parających się księgoznawstwem publikowali swoje książki i artykuły np. w języku niemieckim na łamach czasopism austriackich i niemieckich⁶².

⁵⁷ Były to: B. Janusz: *Nowsze exlibrisy lwowskie*. „Exlibris” 1917, s. 36–48 (tu definicja exlibrisu – przyp. AT) i Cz. J. [B. Janusz]: *Akwafortowe exlibrisy Wandy Korzeniowskiej*. „Exlibris” z. 2. Lwów–Kraków 1918, s. 54–56. Tej ostatniej pozycji nie podaje *Słownik pracowników książki polskiej*, op. cit. s. 364–365 (biogram B. Janusza), prawdopodobnie ze względu na autorstwo Janusza pod kryptonimem.

⁵⁸ F. Jaworski: *Lwowskie znaki biblioteczne*. „Tydzień” 1906 i odb. Lwów 1907 oraz – *Uzupełnienia*. „Tydzień” 1908 i odb.

⁵⁹ A. Radgowska: „*Na Ziemi Naszej*” 1909–1911. *Bibliografia zawartości*. Wrocław 1959 odnotowuje 14 artykułów F. Jaworskiego o tej tematyce.

⁶⁰ Do statystyki prac „ossolińskich” (zaliczono tu 15 publikacji) nie wliczono krótkich informacji o działalności Zakładu odnotowywanych w „Kronice naukowej” na łamach „Kwartalnika Historycznego” przez E. Barwińskiego czy też w korespondencjach B. Limanowskiego ze Lwowa głównie do czasopism warszawskich.

⁶¹ Zob. W. Bienkowski: *Dzieło Antoniego Schneidra i jego wartość dla badań nad historią książki*. „Roczniki Biblioteczne” 1987 z. 1, s. 189–217.

⁶² L. Finkel publikował zbiorcze bibliografie opracowań historyków polskich np. w Innsbrucku czy Berlinie; zob. m.in.: *Die Polnische Geschichtschreibung 1880–1886*. I. *Publikationen der Krakauer Akademie. Mitteilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung*. Innsbruck 1887, t. VIII, s. 340–349; *Polen 1895–1896*. Jahresberichte usw. Berlin 1896, XIX Oddz. III, s. 219–234. Berlin 1898

Na koniec powyższych rozważań krótka charakterystyka statystyczna. Autor zgromadził 296 ważniejszych opracowań historyków lwowskich (1860–1918) z zakresu szeroko pojętego księgoznawstwa⁶³. Przeważają opracowania historyczne (163 pozycje) nad współczesnymi (133). W zakresie prac historyczno-księgoznawczych najwięcej odnotowano z dziedziny bibliografii (79 – co stanowi ok. 45 proc.), następnie z dziejów bibliotek (57 – ok. 35 proc.). Pozostałe dyscypliny reprezentowane są sporadycznie, a to: historia książki (13), drukarstwa (8), księgarstwa (4) i wydawnictw (2). Również w przypadku publikacji współczesnych z większym jeszcze nasileniem przeważają opracowania z zakresu bibliografii (88 pozycji – co stanowi aż 66 proc.). Liczne są też prace z zakresu bibliotekarstwa (40 prac – ok. 30 proc.), mniej miejsca zajmuje bibliologia (rozumiana tu jako teoria książki – 3), a śladowo księgarstwo i edytorstwo (po 1). Nasuwa się więc wniosek, że w publikacjach księgoznawczych zdecydowanie przeważała bibliografia zarówno historyczna, jak i współczesna. Drugie miejsce zajmują dzieje bibliotek i bibliotekarstwo współczesne. Biorąc pod uwagę autorską statystykę powyższych 296 opracowań, najwięcej z nich napisali: Eugeniusz Barwiński (37), Wiktor Hahn (33), Ludwik Finkel (30) i Franciszek Jaworski (18)⁶⁴.

i odb. Zob. też: T.E. Modelski: *Bibliografia prac Ludwika Finkla*. „Kwartalnik Historyczny” 1932 s. 260–275. Na uwagę zasługuje też praca W. Hahna: *Griechische und lateinische Handschriften der graflich Zamoysskischen bibliothek in Warschau*. „Wochenschrift für klassische Philologie” 1900 nr 48 oraz W. Kętrzyńskiego: *Prussica der Czartoryskischen Bibliothek*. „Altpreuussische Monatschrift” 1876, s. 47–49.

⁶³ Dane te nie są kompletne przede wszystkim jeśli chodzi o artykuły prasowe. Oparto je głównie na bibliografiach prac poszczególnych uczonych. Nie wszyscy z nich je posiadają. Istotne informacje zawarte są w *Słowniku pracowników książki polskiej*, op. cit., *Nowym Korbucie*, op. cit., *Biogramach uczonych polskich*, op. cit. oraz innych opracowaniach informacyjnych i biograficznych.

⁶⁴ Należy jednak pamiętać, że szereg prac tych autorów to bieżące opracowania bibliograficzne, np. 32 prace E. Barwińskiego z zakresu bieżącej bibliografii historii Polski i powszechnej w „Kwartalniku Historycznym” (1902–1918) czy 4 bibliografie pedagogicznej na łamach „Muzeum” (1903–1905). Podobnie W. Hahn, który w zakresie bibliografii literatury polskiej zamieszczał w „Pamiętniku Literackim” (1912–1924) – „Wiadomości bibliograficzne” następnie „Zapiski bibliograficzne”. Od 1903 do 1913 r. zamieszczał tam również *Przeglądy najnowszych prac o J. Słowackim*. W przypadku L. Finkla było to publikowanie np. kolejnych części bibliografii historii Polski. Natomiast F. Jaworski na 18 prac, aż 14 zamieścił w tygodniku „Na Ziemi Naszej” w formie wspomnień i notatek o zbieraczach i bibliofilach lwowskich.